

ИСЛОМДА САВДОНИНГ ТУРЛАРИ, ШАРТЛАРИ ВА ОДОБИ

Қиличев Абдураим Ярашевич

Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Давлат ва ҳуқуқ институти мустақил тадқиқотчиси. 2441188guas@mail.ru

Аннотация: Тижорат инсон ҳаётида муҳим ўрин тутади. Жамият ва мамлакатлар тараққиёти савдо ва тижорат муносабатларида боғлиқ. Исломи савдони пул топишининг қонуний воситаси деб билади ҳамда уни бошқарадиган бир нечта қоидаларни белгилаб берган. Агар жамиятда ушбу қоидаларга риоя этилса, унинг кучи самарали ва таъсирчан бўлади.

Калит сўзлар: Тижорат, маҳсулот, савдо-сотиқ.

Мусулмонлар ўзларининг дунё ҳаёти билан боғлиқ бўлган диний ишлардан, шулар қаторида савдо билан боғлиқ бўлган ишлардан ҳам хабардор бўлишлари керак. Савдо-сотиқ бойлик орттиришининг умумий воситасидир ва Исломи унинг ролини тан олади.

Шу нуқтаи назардан, мусулмон киши савдога киришишдан аввал унинг ҳукмларини ўрганиши, ўзини ҳаром ишларга қўл урмаслик учун ўзини тутиши лозим.

Савдонинг исломий таърифи. Араб тилида савдо деган маънони англатувчи "тижара" сўзини тилшунослик нуқтаи назаридан фойда олиш учун сотиш ва сотиб олиш маъносига таржима қилиш мумкин.

Исломи фикрида савдо деганда "иккита, эркин, ақли расо, вояга етган, ўзлари савдо қилаётган нарсаларни бошқаришга қодир бўлган мулкдорларнинг ўзаро келишуви асосида товар айирбошлаш" тушунилади.

Қадимдан савдо-сотиқнинг зарурати тасдиқланган бўлиб, унга доимий равишда инсонларнинг ҳожати тушиб турган.

Баъзи уламолар: "Тижорат зироатдан ҳам олдин турадиган афзал касбдир", деганлар.⁹

Исломи дин сифатида ёйилгунга қадар ҳам савдо-сотиқ ишлари юритилган ва ўша даврга хос жихатлари бўлган. Исломи одамларнинг тижоратга оид ишларини тасдиқлади ва унга ўз қоидаларини киритди.

Исломида савдонинг турлари:

1. Саҳиҳ (тўғри) савдо. Асли ва васфи шаръий бўлган, бировнинг ҳаққи унга боғлиқ ва хиёри бўлмаган савдо тўғри бўлади. "Савдонинг асли" деганда унинг рукни ва маҳалли кўзда тутилади. Савдонинг рукни ийжоб (савдолашаётган тарафлардан бирининг айтган гапи) ва қабулдан иборатдир. "Савдонинг маҳалли" бу савдо моли ҳисобланади. "Савдонинг васфи" унинг рукни ва маҳаллидан ташқари нарсалардир. Мисол учун нотўғри шарт ёки йўқ нарсани сотиш кабилар.

⁹ Шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф, "Кифоя" 3-жуз – Т.: "Хилол нашр" 2015. 67-бет

2. Ботил савдо. Рукни ёки маҳаллига халал етган савдо ёки асли ва васфи шаръий бўлмаган савдо ботил савдодир. Бошқача қилиб айтганда, савдо қилувчи савдо қилишга лаёқатсиз бўлса ёки савдо моли савдо учун яроқсиз бўлса, савдо ботил бўлади.

Ботил савдонинг турлари:

- йўқ нарсани сотиш. Яъни, йўқ нарсани ёки йўқ бўлиш хавфи бор нарсани савдоси нотўғридир.

- қўлига тутқазиб мумкин бўлмаган нарсани сотиш. Мисол учун эгасининг қўлидан қочиб кетган қушни сотиб бўлмайди.

- ғафлат савдоси. Бунда харидорни ғафлатда қолдириш учун турли услублар ишлатилади.

- нажас ва нажас аралашган нарсаларни сотиш. Ҳанафий мазҳаби бўйича ароқ, чўчқа, ўлимтик ва қоннисотиб бўлмайди. Чунки бу нарсалар мол ҳисобланмайди.

- арбун (байъбоши) савдоси. Бунда бир нарсани сотиб олишга аҳдлашган шахс сотувчига унинг баҳосидан бир оз беради. Агар савдо юришса у баҳодан бир бўлакка айланади, агар харидор айниб қолса мазкур маблағ сотувчига ҳадя бўлади..

3. Фосид (бузуқ) савдо. Асли шаръий, сифати ношаръий бўлган савдо фосиддир. Бошқача қилиб айтганда, фосид савдо савдо қилишга лойиқ шахс томонидан савдо моли бўлишга лойиқ нарса устида қилинади. Аммо, унга ношаръий иш ёки сифат аралашган бўлади. Масалан, кейинчалик низога сабаб бўладиган даражадаги ноаниқ нарсанинг савдоси. “Уйларимдан ёки машиналаримдан бирини сотдим”, деб савдо қилиш шунга киради.

Бузиқ савдонинг турлари:

- ноаниқ нарса савдоси (сотиладиган нарсадаги ноаниқлик, нархдаги ноаниқлик, муддатдаги ноаниқлик);

- шартга ва келажак вақтга боғланган савдо;

- ғойиб ёки кўринмайдиган нарсанинг савдоси;

- ҳаром нарса эвазига савдо қилиш (ҳанафий мазҳасибга кўра, сотиб олинаётган нарсанинг эвазига ароқ, чўчқа ёки шунга ўхшаш ҳаром нарса бериладиган савдо);

- насияга сотиб, нақдга қайтариб сотиб олиш (пулни қарза бериб эвазига фоиз олиш мақсадида қилинади);

- ароқ тайёрловчига узум сотиш;

- бир йўла икки савдони қўшиб юбориш ёки бир савдога икки шарт қўйиш.¹⁰

Қуръон ва Суннатда савдо қилиш жоиздир. Битимни шариатга мувофиқ тасдиқлаш учун белгиланган шартлар мавжуд. Ушбу шартлар савдо-сотиқ билан шуғулланадиган ва сотилган товарларни ўз ичига олади.¹¹

¹⁰ Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф, “Кифоя” 3-жуз – Т.: “Хилол нашр” 2015. 99-102-б.

¹¹ www.islomitijara.com (Фикҳ-ул-муамалат)

Савдо иштирокчиларига нисбатан шартлар:

1. Ўзаро розилик. Аллоҳ таоло савдони сотиш ва сотиб олишга иродага асосланишни буюрган, шунинг учун мажбурий битимлар уларни бекор қилади.¹²

2. Савдо битими билан шуғулланишнинг жоизлиги. Иккаласи ҳам озод (қул эмас), катталар (балоғатга этганлар), ақли расо ва ҳисобдор бўлиши керак. Мусулмон бўлиш шарт эмаслиги сабабли, мусулмон бўлмаган киши билан битим ҳақиқий ҳисобланади.

3. Мулкчилик. Савдога қўйилган мулк томонларга тегишли бўлиши керак, аммо унинг номидан сотиш ёки сотиб олиш учун вакилга ваколат бериш мумкин.

Савдо маҳсулотларига нисбатан шартлар:

1. Шариатда мол жоиз бўлиши керак. Қуръон ва Суннатда зикр қилинганидек, мусулмон кишига ҳаром бўлган товарлар билан савдо қилиш тақиқланган. Ўлик гўшт, қон, чўчқа гўшти, маст қилувчи ва бут каби нарсаларни сотиш жоиз эмас.

2. Маҳсулотнинг мавжудлиги. Савдога қўйилган товар мавжуд бўлиши ёки сотув тугагандан сўнг уни топшириш мумкинлигига ишонч ҳосил қилиши керак, салом ва истисно бундан мустасно.

3. Маҳсулот ноаниқ бўлмаслиги керак. Маҳсулотларнинг барча хусусиятлари ва нархи иккала тарафга ҳам маълум бўлиши керак. Номаълум ёки номаълум товарларни сотиш ёки сотиб олиш тақиқланган ғарор билан шуғулланишдир (мавжуд бўлмаган нарсаларни сотиш).

Исломда тижороти одоби:

- Ишонч. Аллоҳ яратган нарсага ва ундаги барча нарсаларга ишониш.

- Адолат ва ҳалоллик. Адолатни адолатли хулқ-атвор сифатида таърифлаш мумкин, тўғрилиқни таъминлашда ҳокимиятни адолатли амалга ошириш ва эътиқодидан қатъи назар, бир-бирлари ўртасида адолатли муомала қилиш Исломда қатъий белгилаб қўйилган. Ҳалоллик ҳақиқат ва ишонччилик тушунчаларини ўз ичига олади.

- Ўзаро ҳурмат. Ўзаро ҳурмат ва бошқаларга эътибор бериш ислом ахлоқий таълимотига ҳам хосдир. Буни қўллаш, шахсий манфаатлар жамиятда фақат бошқаларнинг манфаатларини ҳисобга олган ҳолда ўз ўрнига эга эканлигини англатади. Шундай қилиб, шахс ёки ташкилот ўз-ўзидан фойда олиш чоралари остида жамият ёки атроф-муҳитга яхшилик қилишдан кўра кўпроқ зарар этказадиган ҳаракат ёки бизнесни бошлай олмайди.

Хулоса қилиб айтишимиз мумкинки,

1. Савдонинг турлари, шартлари ва одобини билиш ислом тижорати ҳақидаги тушунчаларни тўлақонли шакллантиришда ёрдам беради.

2. Савдо - бу жамиятга таъсир қиладиган фаолият соҳаси ҳисобланади ва исломда унга муносиб аҳамият берилган.

¹² Куръони карим “Нисо” сураси, 4-оят

3. Қуръон кўплаб ислом савдогарларини бир-бирлари билан адолатли муносабатда бўлишларини ва қарзлар учун фоиз талаб қилмасликларини талаб қилган.¹³

4. Савдо - сотиш ва сотиб олиш орқали даромад олиш манбаи бўлиб, инсонларнинг ижтимоий аҳволи, ҳаёти ва ўзаро молиявий муносабатлари кўп томонлама унга боғлиқдир.

¹³ <https://www.ducksters.com>